

PROTIREČENIA VZNIKU A VÝVOJA ANALYTICKEJ FILOZOFIE

MARIANNA ORAVCOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

ORAVCOVÁ, M.: The Contradictions of the Rise and Development of Analytical Philosophy. *Filozofia* 33, 1978, No 3, p. 320—326

The aim of this contribution is to investigate the inner and outer relations of the rise and development of analytical philosophy. This philosophy is a result of the contradictory development of idealistic philosophy that was primarily raised by social antagonisms.

The orientation towards language results from the contradiction between the more and more onesidedly empirically orientated special sciences and the spectrum of philosophical opinions. This contradiction between the empiric-scientistic and the realistic-philosophical position was manifested as early as at the rise of analytical philosophy, exemplified in the writings of its founders Russell and More and flew into the further dealing with language. A new quality in the critical conception of language was created by Wittgenstein. After him the analytical philosophy developed from logical criticism of philosophical cognition to its linguistic criticism. Linguistic philosophy eliminated, though, the contradictions between the basis and the mode of analysis, but it led to a new contradiction — that between philosophical ambitions and non-philosophical content and methods.

Analytická filozofia tvorí približne od začiatku nášho storočia významnú súčasť filozofického scientizmu, pomerne širokého a rôznorodého myšlienkového pohybu. Aj keď sociálna motivácia analytického prúdu scientistickej orientácie myslenia nie je explicitne zrejmá, súvisí s požiadavkami modernej vedy a techniky. V teoretickej rovine však je analytická filozofia metamorfovaným pokračovaním vývinu buržoáznej filozofie a vzniká z protirečivých tendencií vo vnútri tohto prúdu. V tejto stručnej úvahe sa chcem pokúsiť sledovať toto prepojenie a nájsť východiskové body, významné pre vznik analytickej filozofie.

Myslím, že ide o vnútornú, subtílnu dialektiku nevyhnutného smerovania filozofie k určitým stupňom filozofického poznania. Toto smerovanie je výsledkom protirečivého vývinu — v prípade analytickej filozofie vývinu idealistickej filozofie druhej polovice 19. storočia, ktorý je primárne navodený spoločensko-triednymi antagonizmami, ale keď už vznikol ako výraz týchto antagonizmov, vyvíja sa sekundárne aj rozvíjaním a prekonávaním vlastných protirečení. Inak nemožno vysvetliť spektrum filozofických reflexií tohto obdobia, siahajúce od marxizmu po iracionalizmus na jednej strane a scientizmus na druhej strane. Tieto všetky reflektujú jednak protirečenia poznávaného objektu, ale vyjadrujú zároveň aj protirečenia vlastné procesu poznania.

Dôkazom metodologickej inštruktívnosti kategórie protirečenia pri analýze dejín filozofie je napr. práca A. Begiašviliho *Súčasná anglická lingvistická filozofia*, ktorá ukazuje, ako sa práve kategóriou protireče-

nia možno adekvátne zmocniť tých stránok filozofického myslenia, ktoré sa vzpierajú jednoduchému bezprostrednému vyvodzovaniu zo sociálnej reality. Begiašvili si všíma práve jedno zo základných protirečení analytickej filozofie: protirečenie medzi bázou a spôsobom analýzy. [1]

Analytická orientácia bola podnietená pozoruhodnými výsledkami prác G. Boola, de Morgana, Fregeho, G. Peana, neskôr P. Ramseya, Mauthnera v oblasti logiky, matematiky a lingvistiky. Tieto stimuly sa viažu s podnetmi, vyplývajúcimi priamo z filozofie, z jej vlastného úsilia obrodíť empirickú a racionalistickú tradíciu syntetizovaním impulzov vied do všeobecného rámca filozofickej reflexie.

Nové matematické a logické poznatky neboli pre filozofiu podnetné iba v zmysle jej globálneho metodologického a formálnologického zveďčenia a nového exaktného pohľadu na problematiku, ale v podstatnej miere prispeli k jej obsahovému obohateniu, k novej predmetnej orientácii.

Tieto nové poznatky sa javia preto nielen počiatkom rozchodu s metafyzickými systémami, ale postupne stále viac naplňajú obsah filozofie problematikou oblasti, ktorá dovtedy stála — až na niekoľko výnimiek¹ — mimo pozornosti a záujmu filozofie, a to je problematika kritického preskúmania predpokladov poznania a úlohy jazyka v ňom, analýza ako významného „nástroja“ poznania a jeho kritika.

Orientácia na jazyk nie je teda náhodným predmetom filozofickej reflexie, ale vyplynula dôsledne z protirečenia medzi stále väčšími jednostranne empiricky orientovanými špeciálnymi vedami a spektrom filozofických názorov. Táto situácia zdanlivo nepreklenuteľných protirečení viedla k formálnemu zexaktneniu filozofie a ku kriticko-radikálnemu prehodnoteniu jej obsahu. Z dialektiky v dvoch rovinách — filozofickej a vedeckej, teda z dialektiky v subjekte sa zrodil záujem o nové kritické preskúmanie poznávacích možností v pláne jazyka, čo sa v protirečivej podobe exemplifikovalo v prácach iniciátorov analytickej filozofie — Russella a Moora. Protirečenie medzi empiricko-scientistickým a realisticko-filozofickým stanoviskom sa tak prejavilo hneď pri zrode analytickej filozofie a vplynulo do traktovania jazyka. Novú kvalitu v kritickom chápaní jazykovej problematiky mal vytvoriť až Wittgenstein.

O tom, že vznik analytickej filozofie je výsledkom protirečivého vývinu a že ešte aj pri jej zrode toto protirečenie trvá, svedčí fakt, že v časovej koincidencii (ale pripravené predchádzajúcim vývinom) sa objavujú práce Russella a Moora zamerané na jazyk, ale z principiálne protikladných hľadísk.

Russell rozpracúva konštrukciu ideálneho jazyka z hovorového a ve-

¹ Platón, Kratylos, Locke: Rozprava o ľudskom rozume; Kant: Kritika čistého rozumu — kpt. Dejiny čistého rozumu.

deckého cestou formalizácie a logickej konštrukcie a odvodením z elementárnych stavebných článkov. Maximou tohto postupu je mu tzv. Occamova britva. Konštruuje ideálny jazyk preto, lebo syntax hovorového jazyka, nie jeho lexiku, považuje za zdroj zmätenosti zvädzajúcej k mylnemu poznaniu skutočnosti, keď sa používa vo vede.

Ideálny jazyk má plniť dve významné funkcie: 1. Zabrániť deformujúcemu vplyvu jazyka na svet, lebo podľa Russellovho názoru obraz skutočnosti závisí od logických defektov jazyka a je nimi spoluvtváraný. 2. Na základe štruktúry ideálneho jazyka zistiť, akú štruktúru má svet.

Tieto Russellove názory na jazyk a formulovanie jeho úlohy vyplývajú z jeho štúdia logiky, matematiky a prírodných vied. Preto sa venuje konštrukcii vedeckého jazyka ako jazyka exaktných vied. Skúšobným kameňom metodickej spoľahlivosti nového umelého jazyka sú mu otázky logiky.²

Na rozdiel od Russella Moore sa venoval štúdiu klasickej filozofie, preto sa orientoval so zmyslom pre bohatstvo, diferencovanosť a nezastupiteľnosť jazyka na tradovaný jazyk (jazyk filozofie) s cieľom urobiť ho precizovaním neprotirečivým, jednoznačným, na spôsob zrozumiteľnosti hovorového jazyka. Nedostatky tohto vidí Moore v rovine lexiky. Za ideál považuje tú časť hovorového jazyka, ktorá je oslobodená od výrazov nerozvinutej, kriticky nepreskúšanej vedy, ale aj od výrazov vedecky nesprávne používaných. Moore sa teda orientuje na iné charakteristiky jazyka ako Russell a spája analýzu rozvitého bohatstva hovorového jazyka s redukciou tradičného jazyka filozofie na hovorový. Tento jazyk považuje Moore za dokonalý, nepochybuje o zmysluplnosti jeho výrazov, a preto mu nejde natoľko ako Russellovi o analýzu hovorového jazyka ako o definovanie zmyslu, o opis používania jazyka a nie o opis nejazykovej skutočnosti. Filozofické stanovisko common sensu včlenil Moore do logickej analýzy jazyka, čo bolo provokované tým, že sa obmedzoval na fakticky platné terminologické výroky.³ Mierou zrozumiteľnosti, adekvátnosti hovorového jazyka je každodenné používanie jeho výrazov, vyjadrujúce bežné poznanie.

Spor o adekvátnosť jedného (redukcia vedeckého jazyka na hovorový) či druhého prístupu (konštruovanie ideálneho jazyka z hovorového pre účely rozvíjania filozofie) zostáva zatiaľ v analytickej filozofii nevyriešený. Objektívne sa javia oba tieto jednostranné protirečivé prístupy ako odraz dvoch protikladných stránok jazyka, ktoré možno v poznávacom procese a pre poznávacie ciele vyabstrahovať a pre kto-

² Známym príkladom je úspešná eliminácia označujúcich termínov konštrukciou formalizovaných výrokov v článku *On Denoting* (r. 1905).

³ Až Wittgenstein vniesol analýzu aj iných jazykových výrazov, ako sú výzvy, prosby, otázky..., a tým spochybnil presvedčenie o jednoznačnosti užívania hovorového jazyka v prospech viacerých, rovnako oprávnených použití.

ré možno vytvoriť model analýzy ideálneho jazyka (zahrňujúci všeobecné, logické, zákonité črty jazyka) a model analýzy hovorového jazyka (mapujúci bohatstvo, jemné dištinkcie, rozmanitosť, hierarchiu, funkčnú i kontextuálnu polysémiu jazyka), popri iných možných hľadiskách analýzy — porovnaj napr. s hľadiskom Urmsona.

Predmetná a metodologická orientácia, ktorú vytýčil Russellov program konštrukcie ideálneho jazyka z hovorového a Moorova redukcia jazyka vedy na hovorový musela nevyhnutne dospieť k syntéze tohto komplexu vnútorne protikladných podnetov. Túto syntézu uskutočnil Wittgenstein, ktorý metodickú úlohu jazyka vo filozofii prvý radikálne sformuloval v názore, že formy jazykového prejavu umožňujú kognitívnu orientáciu vo svete, povýšil jazyk na transcendentálne, kantovsky chápané médium, ktorého mohutnosť a hranice sa podujal preskúmať.

Pri zisťovaní ako a nakoľko Wittgenstein uskutočnil novú kvalitu, sa ako najvýraznejší moment javí *radikalizácia kritického stanoviska*, ktorého sa Russell a Moore pre realistické obmedzenia celkom nezmocnili. Wittgenstein však dôsledne pokračuje v kantovskej tendencii zužovať metafyziku do sféry subjektu, a preto mu programovo zostáva už len jazyk ako pars pro toto kognitívneho zmocnenia sa sveta subjektom.

V skutočnosti nejde teda iba o analógiu s Kantom, ale o znovu uchopenie tradičnej filozofickej problematiky — kritiky — a jej dovedenia do jazykových hraníc.

Na jednej strane oproti Russellovmu úsiliu (leibnizovského razenia) o vytvorenie univerzálneho racionálneho jazyka, oproti chápaniu jazyka ako kalkulu (ktoré rodilo svoje vlastné protirečenia — viď problém metajazyka) Wittgensteinovi ide o preskúmanie a ohraničenie jazyka. Svoju logickú analýzu uplatňuje dôsledne s úsilím neprekročiť hranice jazyka.

Na druhej strane oproti Moorovmu chápaniu analýzy ako jazykovo nedeformovanej reprodukcie jazykového sveta vedy a filozofie hovorovým jazykom, čo považuje Wittgenstein za úplnú nemožnosť, zdôrazňuje vnútorné štruktúrne prepojenie jazyka a sveta (nie piktografické, ako to interpretuje Pitcher, ani naturalistické — zobrazujúce), ktoré rieši filozofickými prostriedkami a s filozofickým cieľom vymedziť vzťah praktického a teoretického bytia.

V *Traktáte* sa teda o charaktere sveta usudzuje na základe štruktúrnej izomorfie sveta s jazykom, presnejšie s jeho logickou formou, vo *Filozofických skúmaniach* zase podľa jazykových hier, ktoré tým, že niečo vyjadrujú, dokazujú, že zafixovali určité stránky mimojazykovej reality a takto diferencovane ich musíme aj chápať. Jazyk je teda tá „poznávacia mohutnosť“, cez ktorú sa nám svet prejavuje.

Po Wittgensteinovi sa v povojnovom období analytická filozofia mení a vyvíja smerom od logickej kritiky filozofického poznania a poznania common sensu, ktorá používala teóriu jazykovej kritiky na vysvetlenie fungovania vzťahu jazyka a sveta k jazykovej kritike pozna-

nia, ktoré je vedené k chybným záverom svojím „obalom“ — jazykom.⁴

Kým logická analýza skúmala jazyk ako predpoklad i hranicu nášho poznania, pričom jazyk sa chápal z hľadiska funkcie, ktorú plní pre poznanie, lingvistická analýza si ho všima ako hotový definitívny nástroj, ktorý treba preskúmať bez ohľadu na jeho genézu, vývin a sociálno-historickú podmienenosť.

Z gnozeologického hľadiska sa teda obmedzuje len na skúmanie hotových výsledkov procesu poznávania — rečových aktov — ako prostriedkov intersubjektívnej komunikácie. Zotrváva teda výlučne v hraniciach subjektu, čím deformuje základnú gnozeologickú situáciu ochudobnením o objekt.

Takéto stanovisko je však zároveň hranicou možností analýzy. Analýza tu síce spĺňa programovú podmienku, že je jediným predmetom záujmu filozofie, ale práve tým, že okrem predmetu—jazyka používa aj jazykový spôsob jeho skúmania, stiera sa hranica medzi filozofickým a špeciálnovedeckým — napr. lingvistickým traktovaním. Lingvistická analýza stráca charakter filozofie. Kým analytická filozofia si v logických analýzach Russella, Moora, Wittgensteina zachovávala filozofickú bázu⁵ a cez logickú analýzu jazyka neustále vstupovala noetická problematika, oxfordská filozofia sa vzdala nielen skúmania ideálneho jazyka ako pomocnej konštrukcie pre poznanie sveta, ale aj programového teoretického skúmania hovorového jazyka a venuje sa výlučne veľmi detailnému rozpracovaniu parciálnych problémov ako vlastnej analytickej činnosti. Toto stanovisko síce eliminovalo protirečenie medzi bázou a spôsobom analýzy, ale navodilo nové: medzi proklamovanými filozofickými ambíciami a nefilozofickými metódami a obsahom, čo vlastne implikuje znova potrebu filozofie, ktorá mala byť nahradená „analýzou“ (analytickou filozofiou).

Russell a Moore predvídali tento vývoj analytickej filozofie, a preto varovali [2, s. 381; 3, s. 141], reflektujúc prechod logickej analýzy do lingvistickej, pred púhym lingvizmom, ktorý oxfordská škola produkovala, zabudnúc — povedané Russellovými slovami — „že úlohou slov je pojednávať o inom než o slovách“. Podobne Popper v diskusiiach kritizoval lingvistickú analýzu zato, že jazykovú problematiku nastoľujú ako primárnu, hoci je významovo sekundárna, a za uzavretosť, ktorá hrozí upadnúť do nového scholasticizmu. [4, s. 102]

Sledovali sme zrod a vývin analytickej iniciatívy vo filozofii, pričom sa ukázalo, že myšlienkový samopohyb tejto orientácie, ktorý sa zrodil z protirečenia filozofického myslenia, kulminoval a doznieva.

Dá sa preto uzatvárať — súdiac aj podľa postojov jej samých pred-

⁴ Súvislosť analytickej filozofie v predchádzajúcom i tomto období s logickým pozitivizmom a jej vplyv naň, pokiaľ ide o traktovanie jazyka, možno nájsť z hľadiska problémovej aj metodologickej afinity; leží už však mimo rámca tejto úvahy.

⁵ Hoci ide o protirečenie medzi proklamovanou programovo nefilozofickou bázou a filozofickými predpokladmi.

staviteľov [5, s. 42—43] — že filozofia si tu znovu splnila jednu zo svojich tradičných úloh byť živnou pôdou zatiaľ nevyriešených problémov, ktoré — akonáhle sa nájde primeraná metóda — sa osamostatňujú a menia na špeciálnovedné disciplíny. Toto je zrejme aj osud analytickej filozofie, ktorá v takej podobe, do akej sa vykryštalizovala v lingvistickej analýze, sa môže stať špeciálnovednou disciplínou, ktorá sa z jedného pomerne úzkeho hľadiska koncentruje na proces poznania.

Reflexia získaná na pôde analytickej filozofie pravdepodobne vplynie do vedeckých oblastí, kde sa bude problematika jazyka riešiť na iných úrovniach.

LITERATÚRA

1. BEGIAŠVILI, A.: *Sovremennaja anlijskaja lingvističeskaja filosofija*. Tbilisi 1965.
2. RUSSELL, B.: *Essays 1901—1905*. Ed. R. C. Marsh, London 1956.
3. RUSSELL, B.: *Inquiry into Meaning and Truth*. N. I. London 1940, Pelican Book 1964.
4. POPPER, K.: In: B. Magee: *Modern British Philosophy*. London 1971.
5. AUSTIN, J. L.: In: Ch. E. Caton: *Philosophy and Ordinary Language*. University of Illinois Press, Urbana 1963.

ПРОТИВОРЕЧИЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Марианна Оравцова

Целью настоящей статьи является исследование возникновения и развития аналитической философии. Данная философия является результатом противоречивого развития идеалистической философии, которое первично было вызвано общественными антагонизмами.

Ориентация на язык вытекает из противоречия между все более односторонне эмпирически ориентированными частными науками и спектром философских взглядов. Это противоречие между эмпирико-сциентистской и реалистическо-философской позициями проявилось сразу же при возникновении аналитической философии, было проиллюстрировано примерами в работах ее основоположников Рассела и Мура и вошло в дальнейшую трактовку языка. Новое качество в критическом понимании языка создал только Витгенштейн. После него аналитическая философия развивалась в направлении от логической критики философского познания к его лингвистической критике. Лингвистическая философия хотя и элиминировала противоречие между базой и способом анализа, но вела к новому противоречию — к противоречию между философскими амбициями и нефилософским содержанием и методами.

WIDERSPRÜCHE DER ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER ANALYTISCHEN PHILOSOPHIE

Mariana Oravcová

Ziel dieses Beitrage ist die Untersuchung innerer und äusserer Verhältnisse der Entstehung und Entwicklung der analytischen Philosophie.

Diese Philosophie ist Resultat einer widersprüchlichen Entwicklung der idealistischen Philosophie, primär bedingt durch gesellschaftliche Antagonismen.

Die Ausrichtung auf die Sprache kommt aus dem Widerspruch zwischen den immer einseitiger empirisch orientierter besonderer Wissenschaften und dem Spektrum philosophischer Anschauungen. Dieser Widerspruch zwischen empirisch-scientistischer und realistisch-philosophischer Stellung äusserte sich gleich beim Aufkommen der analytischen Philosophie, exemplifizierte sich in den Arbeiten ihrer Gründer Russell und Moore und wurde zum Bestandteil der weiteren Sprachbehandlung. Erst Wittgenstein bildete eine neue Qualität in der kritischen Sprachauffassung. Nach Wittgenstein entwickelte sich die analytische Philosophie von der logischen Kritik der philosophischen Erkenntnis bis hin zu ihrer linguistischen Kritik. Die linguistische Philosophie hat zwar den Widerspruch zwischen Grundlage und Art der Analyse aufgehoben, führte jedoch zu einem neuen Widerspruch — und zwar zum Widerspruch zwischen philosophischen Ambitionen und unphilosophischem Inhalt und Methoden.